

KRITISCHE BIBLIOGRAFIE

PRAGMATISCHE GESCHIEDFILOSOFIE

Jo Tollebeek
Aspirant N.F.W.O

A.A. van den Braembussche, *Theorie van de maatschappijgeschiedenis*. Baarn, Ambo, 1985, 176 blz., ISBN 90 263 06857

Aansluitend bij ideeën van ondermeer Hanson en Polanyi slaagde Thomas Kuhn er in 1962 in de wetenschapsanalyse een verrassend nieuw theoretisch kader aan te reiken. De in *The Structure of Scientific Revolutions* verdedigde denkbeelden (later uitgewerkt door Lakatos, Feyerabend en Laudan) leidden tot een wetenschapsfilosofische omwenteling, die al snel als een 'copernicaanse revolutie' werd bestempeld (1). Er was echter één restrictie: Kuhn's analyse van het verschijnsel 'wetenschap' leek alleen op te gaan voor de natuurwetenschappen. Kuhn, zelf fysicus, lichtte zijn theorie bijna uitsluitend toe met voorbeelden uit de astronomie, fysika en biologie. Slechts geleidelijk werd erkend dat het Kuhniaanse ideeëngoed ook relevant was voor de epistemologie van de maatschappijwetenschappen. Kuhn's model zou er misschien minder rigoureuus kunnen worden toegepast, maar dat verhinderde niet dat met name sociologen (als Crane en Mullins) veel aandacht besteedden aan de nieuwe ideeën.

De laatste jaren vond *The Structure of Scientific Revolutions* ook weerklank bij historici: opende Kuhn's essay geen perspectieven voor een vernieuwde geschiedfilosofie? Vooral Iggers onderzocht of er ook in de geschiedbeoefening geen op onderscheiden paradigmata steunende 'scholen' bestonden. In deze context verscheen onlangs de studie van Dr. A. A. Van den Braembussche, sinds 1980 aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam verbonden, *Theorie van de Maatschappijgeschiedenis* (2). Na de publicatie van de handboeken van H. W. Von der Dunk (1982) en F.R. Ankersmit (1984) krijgt de lezer hier "een alternatieve inleiding op de geschiedtheorie" (p. 9) aangeboden (3).

Op het eerste gezicht doet het boek vreemd aan: bladzijden van 'zuivere' geschiedfilosofie lijken er te worden afgewisseld met uiteenzettingen van historiografische aard. Dit hybridisch karakter hangt echter nauw samen met de opzet van de auteur: hij stelt een nieuwe benadering van de geschiedtheorie voor die hij 'pragmatische geschiedfilosofie' doopt. De eigenheid van die aanpak be-

staat er juist in een bijzondere plaats te verlenen aan de ontwikkeling of de groei van de historische kennis. Dit vereist een toelichting.

In de lijn van Ankersmit spitst Van den Braembussche zijn aandacht exclusief toe op de kritische geschiedfilosofie. De traditionele geschiedtheorie wordt volgens hem gedomineerd door twee wijsgerige stromingen : de hermeneutiek en de analytische geschiedfilosofie. Deze richtingen brengt hij samen onder de noemer 'apragmatistische geschiedfilosofie', waar hij de eigen 'pragmatistische geschiedfilosofie' radikaal tegenover stelt. Deze oppositie verdient bijzondere aandacht, omdat zij de kern van Van den Braembussche's theorie vertegenwoordigt. Apragmatistisch is – volgens de auteur – elke geschiedtheorie die zich beperkt tot een reflectie op de *resultaten* van het historisch onderzoek en de geschiedwetenschap interpreteert als een geheel van uitspraken. Daardoor abstraheert zij (ten onrechte) de historische kennis van de onderzoeksoperaties en de groeistadia van de geschiedwetenschap, waarvan de historische kennis juist het eindproduct is. Op basis van een analyse van die geabstraheerde eindproducten postuleert zij een 'eeuwige' logica van de historische kennis. Dit niet-empirisch en statisch denken heeft onvermijdelijk geleid tot de aliënatie van de geschiedtheorie ten aanzien van de praktijk van het historisch onderzoek. Slechts een empirische, dynamische en contextuele geschiedfilosofie kan die vervreemding opheffen. En dat stelt de pragmatistische geschiedfilosofie zich tot taak. Dit tracht zij te realiseren door een diepgaande en gedetailleerde analyse van de verschillende onderzoeksoperaties in het proces van historische kennisverwerving. Centraal in de pragmatistische geschiedfilosofie staat derhalve de aandacht voor de *groei* van de historische kennis. In een dialoog met Ankersmit omschreef Van den Braembussche de taak van de pragmatistische geschiedfilosofie als volgt : *"Een pragmatistische geschiedfilosofie dient mijns inziens alle operaties van de historicus, dus zowel de heuristiek, de bronnenkritiek, de beschrijving als de verklaring, de globale theorie of synthese in de beschouwing te betrekken. Zowel de 'infrastructuur' (dat deel van de historische discipline dat grotendeels onttrokken blijft aan het oog van niet-historici die alleen met het uiteindelijke resultaat kennis maken) als de 'suprastructuur' (dat deel van de geschiedwetenschap dat zichtbaar is voor niet-historici die kennis nemen van het eindproduct van historisch onderzoek) is derhalve belangrijk"* (4).

Bij haar afwijzing van de apragmatistische geschiedfilosofie heeft de pragmatistische geschiedfilosofie dan ook een dubbele taak. Enerzijds zal zij een op de empirie gebaseerde historische en sociologische reconstructie van de (westerse) geschiedbeoefening moeten geven. Die reconstructie zal dan later de logische reconstructie moeten schragen. Anderzijds staat de pragmatistische geschiedfilosofie voor het probleem van de wijsgerige rechtvaardiging. Hiermee is het stramien van de drie hoofddelen van Van den Braembussche's studie gegeven : deel II biedt een analyse van de apragmatistische geschiedfilosofie, deel III de empirische en

logische reconstructie en deel IV de aanvang van de wijsgerige rechtvaardiging.

De apragmatische geschiedfilosofie wordt — zoals gezegd — door Van den Braembussche in twee richtingen verdeeld: de hermeneutiek en de analytische geschiedfilosofie. Wat de hermeneutiek betreft, behandelt (en bekritiseert) hij het kennistheoretisch en methodologisch ideeëngoed van de neokantiaanse geschiedtheorie en de brugfunctie die Weber tussen het positivisme en de hermeneutiek vervulde. Bij de bespreking van de analytische geschiedfilosofie komen vooral Hempel, Gardiner en Dray en een aantal alternatieve verklaringstheorieën aan bod. Hierbij één kleine opmerking: Van den Braembussche's kritiek op het narrativisme, dat hij beschuldigt van een verregaand idealisme en een zeker irrationalisme (vermits het geen rationele maatstaven biedt om de ene *narratio* boven de andere te verkiezen), doet de lezer enigszins de wenkbrauwen fronsen. Die beschuldigingen werden (én worden) immers ook geuit tegen Kuhn, die reeds in het bekende *Naschrift* uit 1969 twee paragrafen aan deze kritiek moest wijden (5).

Veel belangrijker (en origineler) is de opsomming van "*enkele ernstige bezwaren tegen de apragmatische geschiedfilosofie*", waarmee Van den Braembussche dit tweede deel afsluit. Hij geeft er vier. Ten eerste moeten 'begrijpen' en 'verklaren' niet als tegengestelde, zoals dat in de apragmatische geschiedfilosofie gebeurt, maar als complementaire operaties worden opgevat. Ten tweede wordt de apragmatische benadering "*gekenmerkt door een bijna exclusief wijsgerige inzet. De verdedigde verklaringstheorieën hebben veel meer te maken met de wijsgerige vooronderstellingen van de onderscheiden modelbouwers dan met een ernstige analyse van de historische praktijk*". Het tweede bezwaar impliceert een derde: de in de apragmatische geschiedfilosofie gegeven verklaringsmodellen zijn te weinig getoetst aan de historische praktijk, schenken te weinig aandacht aan de onderzoekscontext van de (toch al te schaarse) voorbeelden en zijn slechts toepasselijk op één bepaald type van geschiedbeoefening (meestal het historisme). Een vierde bezwaar is meer algemeen: de apragmatische geschiedfilosofie is te aprioristisch, te weinig empirisch (cfr. p. 62-64). Het tweede, derde en vierde bezwaar noodzaken tot een ander type geschiedtheorie (het eerste niet!): de pragmatische geschiedfilosofie.

De empirische en logische reconstructie van de geschiedbeoefening (deel III) wordt ingeleid door een uiteenzetting van het theoretisch kader dat Van den Braembussche hanteert. Dat theoretisch kader is — zoals aangeduid — gebaseerd op het kuhniaanse ideeëngoed. Van den Braembussche benadrukt echter dat Kuhns analyse van de wetenschap niet stringent kan worden toegepast op de geschiedwetenschap. Volgende reserves moeten ondermeer worden gemaakt: een crisis (een noodzakelijke voorwaarde voor een kuhniaanse wetenschappelijke revolutie) is in de geschiedwetenschap niet het gevolg van een anomalie (met een empirisch karakter), maar wel van fundamentele conceptuele

problemen; de keuze voor één alternatief paradigma (een voldoende voorwaarde voor een kuhniaanse wetenschappelijke revolutie) komt nooit of zelden voor in de geschiedwetenschap; een dergelijke monoparadigmatische situatie is voor de geschiedbeoefening niet alleen onmogelijk, maar ook niet wenselijk. Van den Braembussche kiest dan ook voor de alternatieve karakterisering van de natuur van onderzoekstradities, zoals die door Laudan uiteengezet is in diens *Progress and its Problems* (1978). Dit paradigmabegrip is dynamischer en minder rigied dan dat van Kuhn.

Hoe onderscheidt Van den Braembussche nu de verschillende paradigma's? Het is noodzakelijk, zo argumenteert hij, zowel een *interne* als een *externe* reconstructie van de geschiedwetenschap te geven. Daartoe stelt hij twee modellen op: enerzijds een descriptief model van de "interne research context", dat de verschillende operaties, die zich in de loop van het historisch onderzoek kunnen voordoen (beginhypothese, verklaring, beschrijving, bronnenkritiek ...), ideaaltypisch weergeeft, anderzijds een descriptief model van de "externe research context", dat de externe determinanten van de historische kennis (mentaal-culturele factoren, socio-politieke positie van het historische gilde, economische factoren, waardensysteem van de historicus) componentsgewijze aanduidt.

Op basis van deze methodologie beoogt Van den Braembussche een empirische reconstructie van de geschiedbeoefening te bouwen. Dit wetenschapsonderzoek staat om verschillende redenen – aldus de auteur – nog in een aanvangsfase. Toch tracht hij een *historische paradigmologie* op te stellen. Dit resulteert in een knappe beschrijving van vier onderzoekstradities: het historisme, het structureel paradigma (de Annalesschool), het posthermeneutisch paradigma (de Westduitse nieuwe sociale geschiedenis) en het dialectisch paradigma (de neomarxistische geschiedschrijving).

In het vierde deel komt het probleem van de wijsgerige rechtvaardiging aan bod. Dit deel is – mede doordat het zo kort is (amper vijftien bladzijden!) – niet altijd even duidelijk. De eerste vraag die Van den Braembussche er – vanuit het materiaal dat hij in het vorige deel bijeenbracht – tracht te beantwoorden, betreft de aard van paradigma's in de geschiedwetenschap. Zij hebben minstens de volgende kenmerken: binnen één paradigma kunnen nog verschillende theorieën bestaan; een historisch paradigma is een dynamisch proces dat aan constante herformuleringen en bijstellingen onderhevig is; binnen geschiedwetenschappelijke paradigma's bestaan vaak interne spanningen (in dit verband wijst de auteur terecht op de spanning tussen de neutraliteitsideaal van de rankiaanse school en het ideologisch engagement van de Pruisische School binnen het historicistisch paradigma); historische paradigma's hebben een belangrijke heuristische en legitimerende functie (keuze van de problemen, initiële houding ten aanzien van de wenselijkheid van interdisciplinair onderzoek). Tevens beklemtoont Van den

Braembussche dat er binnen de verschillende paradigmata een zeer sterke interactie bestaat tussen de interne en externe determinanten. Die relatie wordt volgens hem gemedieerd door de brede wereldbeschouwingen die aan paradigmata ten grondslag liggen.

Van den Braembussche eindigt met een wijsgerige rechtvaardiging van de door hem voorgestane maatschappijgeschiedenis. De anti-historische nieuwe paradigmata (structureel, posthermeneutisch en dialectisch) hebben geleid tot enerzijds een rehistorisering van de maatschappijwetenschappen en anderzijds een toenemend gebruik in de geschiedwetenschap van begrippen, theorieën en methoden uit de sociale wetenschappen. Daardoor hebben die verschillende onderzoekstradities sterk bijgedragen tot de groei van de maatschappijgeschiedenis. Deze paradigmata leidden echter tot spanningen: er is de spanning tussen de *globale* en de *aspectmatige* benadering, maar ook de (aloude) spanning tussen de *'verklarende'* (analytisch-nomothetische) en de *'verstehende'* (hermeneutisch-idiografische) benadering is nog niet opgeheven. Om aan deze spanningen te ontkomen – zo stelt Van den Braembussche – zal de maatschappijgeschiedenis met verschillende 'integratiepostulaten' rekening moeten houden.

Van den Braembussches idee van een pragmatische geschiedfilosofie is tegelijk boeiend en uitdagend. Zijn uitgangspunt is bovendien juist: de kloof tussen de geschiedtheorie en de praktijk van de historici is te groot geworden. De oplossing die Van den Braembussche voorstaat, bestaat erin ook de groei van de historische kennis in de kritische geschiedfilosofie te betrekken. Dit impliceert een sterke aandacht voor de *context of discovery*.

Toch roept Van den Braembussches opvatting van de taak van de kritische geschiedfilosofie verschillende vragen op. Minstens moeten volgende punten verduidelijkt worden:

1. De historiografie (geschiedenis van de geschiedschrijving) speelt uiteraard een zeer belangrijke rol in de pragmatische geschiedfilosofie. Zij is de bron voor de empirische en daardoor het fundament van de logische reconstructie. Toch krijgt de lezer soms de indruk dat de pragmatische geschiedfilosofie te exclusief beperkt blijft tot de historiografie (en de sociologie en de psychologie van de geschiedbeoefening). Wat is juist het statuut van deze historiografie binnen de pragmatische geschiedfilosofie? En verder: wat is de relatie tussen de empirische en logische reconstructie van de groei van de historische kennis (deel III) en de wijsgerige rechtvaardiging (deel IV)? Of nog ruimer: wat is de verhouding tussen de pragmatische en de apragmatische geschiedfilosofie? Vragen van afbakening, relatie en competentie dus.
2. Van den Braembussche neemt Ankersmit onder vuur wanneer deze wijst op de onvergelykbaarheid van de *narratio*'s. De vraag rijst echter: hoe kunnen de verschillende paradigmata vergeleken worden? Van den Braembussche benadrukt verscheidene malen dat "*de pragmatische benadering vooronderstelt dat*

geschiedwetenschappelijke paradigma's in beginsel vergelijkbaar zijn" (ondermeer p. 139). Doch Kuhn wees reeds op de incommensurabiliteit van de verschillende paradigmata, en de criteria die Van den Braembussche geeft om het daarin geïmpliceerde relativisme te voorkomen, zijn te vaag. De vraag is en blijft: waarom is het ene paradigma beter dan het andere? Met deze vraag hangt uiteraard ook het probleem van de vooruitgang in de geschiedwetenschap samen. 3. Tenslotte moet hier nog kort het vraagstuk van continuïteit en discontinuïteit ter sprake gebracht worden. Van den Braembussche suggereert herhaaldelijk dat er een grote continuïteit kan bestaan tussen de verschillende onderzoekstradities. Ook hier rijzen verschillende vragen, die een duidelijker antwoord moeten krijgen: is de discontinuïteit geen wezenlijk kenmerk van de wetenschaps-geschiedenis zoals Kuhn en Foucault haar beschrijven? Indien de continuïteit toch overheerst, hoe gebeurt dan concreet de overgang van het ene naar het andere paradigma? Wat is de betekenis van de term 'continuïteit' in deze vraagstelling?

Dit zijn slechts enkele vragen, die wellicht veel empirisch én wijsgerig onderzoek vereisen vóór een 'definitief' antwoord kan worden gegeven (6). Van den Braembussche komt de eer toe hen weer opgeroepen te hebben.

NOTEN

¹Th. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, 1962. Wij maakten gebruik van de Nederlandse vertaling: *De structuur van wetenschappelijke revoluties*, Meppel-Amsterdam, 3e druk, 1979.

²Cfr. ook A. A. Van den Braembussche, *Historische verklaring en komparatieve methode: bouwstenen voor een theorie van de maatschappijgeschiedenis*, - Groniek, 1984, nr. 89-90, (*Taal en Geschiedenis. Over de relatie tussen taal en werkelijkheid in de geschiedbeoefening*), p. 47-75.

³H.W. von der Dunk, *De organisatie van het verleden. Over grenzen en mogelijkheden van historische kennis*, Bussum, 1982 en F.R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen*, Groningen, 1984.

⁴F. R. Ankersmit en A. A. Van den Braembussche, *De huidige geschiedfilosofie onderschat de rol van de taal bij de vormgeving van ons inzicht in het verleden (pro en contra)*, - Groniek, 1984, nr. 89-90, (*Taal en Geschiedenis*), p. 15.

⁵Th. Kuhn, *De structuur van wetenschappelijke revoluties. Naschrift 1969*, par. 5 en 6 (p. 253-264).

⁶Een recente bijdrage in Nederland daartoe is J.M. Thijssen, *Wetenschaps-geschiedenis als algemene geschiedwetenschap*, - *Theoretische Geschiedenis*, 1985, jg. 12, afl. 3, p. 267-293.